

ՄԱՍԻՍ

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԱՅԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ԳԻՏԱԿԱՆ

50րդ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 19

(ԵՐԿՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆ)

12 ՄԱՅԻՍ 1901

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՐՁԵԱԼ ԳՐԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ	Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ
ՔԱԼԻԲՍՈ (Նորավեպ).	ՔՐԻՋԱՆԹԵՄ
ԿԱՐՃ ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՄԸ	Կ. Ս. ԻԻԹԻԺԵԱՆ
ԴՐԱԽՅՈՍԱԿԱՆ (Վերջին մաս)	ԳՐ. ՄԱԼԽԱՍ
ՀՈԳԻՈՅՍ ԽՈՐԷՆ (Բանաստեղծություն)	ՎԱՐԴԳԵՍ

Պերպերեան հանձնարի Գրական Տեսությունը եւ Քրիզանթեմի Նորավեպը՝ Մասիսի ներկայ բիւին մեծագոյն մասը գրուած ըլլալով, — բան մը ուսկից չենք կարծեր որ դժգոհ մնան մեր ընթերցողները. ընդհակառակը, — հարկադրուեցանք դարձեալ յեսածգել եղիա Տեմիրնիպաճեանի Ուսումնասիրությունը՝ նորավեպին ազդեցութեան վրայ մեր մէջ, եւ Քլիսիւնցիին Մանկութեան Յիշատակները: Յաջորդ բիւով պիտի հրատարակենք նաեւ յոգուած մը Գեր. Բաբգեն վարդապետէ, Ճանթեզի մը՝ Դլանիկէ, Օրուան Կեանք, Գիտեան Գրոնիկ, եւայլն:

ՀԱՍՏԵ

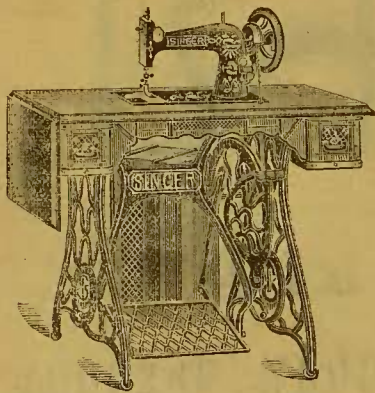
در علیّه غلطه «مسیس» غزته می اداره می

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ՄԱՍԻՍ»

Կ. Պոլիս, Հալաքիս, Նորասունկեան խան

Rédaction de la Revue MASSIS

Galata, Constantinople

Անկարելի է որ ընտանիք մը առանց կարի մեքենայի մնայ, բայց էական կէտն է լաւ մեքենայ մը ունենալ, որովհետեւ լաւ մեքենայ մը անթիւ եւ անհամար ծառայութիւններ կը մատուցանէ, մինչդեռ զէշ տեսակէ մեքենայ մը անվերջ դժգոհութեանց եւ տաղտուկի աղբիւր մըն է, Բոլոր աշխարհ գիտէ թէ՛

Ս Ի Ն Կ Է Ի

Ձեռքի, ոտքի եւ ձեռքի ու ոտքի միանգամայն մեքենաներ կը գտնուին:

մեքենան լաւագոյնն է, սոյն մեքենան ամենէն աւելի կատարելագործուածը, հաստատունը եւ գլխաւորածածկին ըլլալուն՝ բովանդակ աշխարհի մէջ՝ ամէն ոք Սինկերի մեքենաները կը գնէ:

Սինկերի մեքենաները կը ծախուին միմիայն Սինկեր Ընկերութեան վաճառատանց մէջ՝

ԲԵՐԱ, Մեծ Դողոց, Կալթա Սէրայի Լիւէին զիմաց.

ԿԱԼԱԹԱ. } 1. Սինկեր խան, Թինէլին ետեր.
 } 2. Գարաբէօյ, Թրամվէյին կայարանին Դիմաց.

ՊՈԼԻՍ. } 1. Սուլթան Համամ.
 } 2. Սուլթան Պէյազիտ.

Դասերը եւ նորոգութիւնք ձրի.

Կասաբեալ երաւիաւորութիւն

Մասնանկիւղեր գաւառաց բոլոր քաղաքներուն մէջ

ՍՈՍԻԵՏԵ
 ՄԱՍԿԵՆԱՐԱՆ
 ՍԻՆԿԵՐ

ՌՕՍԻԱ — ROSSIA

Ա. ՊԱՆՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ
 ՀՐԴԵՀ, ԿԵԱՆՔ, ՓՈԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆՔ, ԱՐԿԱԾՔ

1898 տարւոյ մէջ գանձուած ապահովագրիւններ

34,775,642 Փրանք

Երաշխաւորութեան գումար

121,765,333 »

1881էն ի վեր ապահովագրեալներուն վճարուած

164,172,000 »

Կեդրոնացեղի, Ղալաթիոյ քաղաքին վրայ, Մասսասան հից սեղը

Ընդհ. Քննիչ

Ընդհ. Դորձակայ

Ա. ՀԻՒՐՄԻԻԶ

ՔԷՈՏՈՐ ՌԷԲԷՆ

ՄԱՍԻՆ

50^{րդ} ՏԱՐԻ

— 12 ՄԱՅԻՍ 1901 —

ԹԻԻ 19

ԴԱՐՁԵԱԼ ԳՐԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐԸ

Գաւառացի ընտելագոյն գրիչները փութացին պատասխանել մեր նախորդ յօդուածին, ամենք անոր մէջէն ինչ ինչ մասնաւոր կէտեր միայն վեր առնելով, այլք աւելի ամբողջական նկատաւութեան մ'ենթարկելով զայն։ Թէ եւ վերլուծող միտք մը մեր արդէն գրածներուն մէջ պիտի գտնէր մեզ դէմ եւ զամ առարկութեանց պատասխանները, բայց աւելորդ չենք համարիր վերադարձ մ'ընել խնդրոյն վրայ, քանի որ գրասէր ընթերցողաց համբերութիւնը տակաւին սպառած չենք տեսներ։

Մեր յօդուածին եզրակացութիւնն եղած էր «Ոչինչ չափազանցել, ամէն բան իր սահմանին մէջ տեսնել վարժուիլ»։ Արդարեւ ինչ որ գրած էինք՝ ըսողք մ'էր այն ծայրայեղ կարծիքին դէմ որով ժամանակէ մ'ի վեր, կարգ մը գաւառացի գրողներու կողմէ, «Վաղուան գրականութիւն» մը կը ջատագովուէր, համակ գաւառական նիւթով, ոգւով ու ոճով, եւ որ իր գոյութեան իրաւունքը կը հիմնէր Պոլսահայ գրականութեան օտարախորհրդի նկատարին վրայ։ Ուզեցինք ցոյց տալ թէ այս արհամարհանքին եւ ուրացման արժանի չէր Պոլսական հայ մատենագրութիւնը, որ Տաճկահայոց գրական լեզու մը տուած էր, որ չէր կրնար երբեք զուրկ համարուիլ տաճկային հանգամանքէ, եւ որ, իրրեւ կեդրոնի, հետեւապէս նաեւ իրրեւ Թրքահայոց մտաւորականութեան ամենէն զարգացեալ աստի-

ճանը ներկայացնող գրականութիւն, առաջնորդող կարեւոր դեր մը կատարել բաժին ունեցած էր եւ ունի։ Գրաւոր լեզու մ'ստեղծած եւ զայն այլոց ընդունել տուած ըլլալն արդէն ինքնին նշան մ'ու ապացոյց մ'էր իրեն կարեւորութեան ու ներգործած ազդեցութեան։ Փորձուած այժմեայ ընդվզումը, մանաւանդ թէ ոտնհարութիւնը, մեզ չէր երեւեր ո՛ր եւ է գրական տեսութեամբ կամ օրինակաւ արդարանալ։ Ո՛չ Մատենագրութեան ընդհանուր դերին ըմբռնումը, ո՛չ Արուեստին մասնաւոր պահանջումները մեր տեսութեամբ այդպիսի իրաւունք մը կրնային ստեղծել։ Եթէ մեր գրականութիւնը ցարդ նուազ ինքնաթիւ ու ինքնազեղ հանգամանք մը ներկայացուցած է, այդ հետեւանք եղած է մանաւանդ իր ուժերուն սկսկասութեան, իր ազդատութեան, որով ինքնարդիւն արտադրող ըլլալէ աւելի հետեւող ու թարգմանող եղած է, ո՛չ սակայն առանց փոխառեալ տարերց միջավայրի պէտքերուն կարելի պատշաճեցումն ընելու։ Չէ՞ մի որ գաւառն ալ մինչեւ ցարդ «ուղղակի ազդուած է Պոլսական մտքէն», ինչպէս կը գիտէ նոյն ինքն Արտաշէս էֆ. Յարութիւնեան, եւ թէ «գաւառացի գրագէտը իր ճամբան գտած պիտի ըլլար՝ հետեւելով քջօրէն եւրոպական մտաւորականութեան», ինչպէս ասկէ յառաջ գրած էր Ռուբէն էֆ. Զարգարեան (1)։

(1) Տես «Վաղուի գրականութիւնը» Մասիս, Թիւ 40։

Մեր յօդուածը, չափազանցուած տեսակէտ մը մատնանիչ ընելու առեւն, չէր ուրախար սակայն կարեւորութիւնն այն ատաղձներուն զորս գաւառը կրնար մատակարարել մեր տոհմային գրականութեան, ո՛չ ալ արժանիքն այն գրական յաջող երկերուն որք այդ տարրերով յօրինուած էին կամ կրնային յօրինուիլ, — բան մը զոր, այսուհանդերձ, միայն գաւառացի գրագէտին սեփական շէնք համարիր, քանի որ տոհմային նիւթը՝ իր հնամուռ նորովը՝ ընդհանուրին կը պատկանի :

Եթէ նպատակ չկար, որպէս կը յայտարարուի, Պոլսեցոյ եւ Գաւառացոյ անձան հակառակութիւն մը ստեղծելու այս գրական հարցին շուրջը, կը կարծէինք թէ մեր նկատած կէտերը պիտի կրնային խնդիրը իր յատուկ սահմանին մէջ դնել ու գաւառացի գահավիժուի չափաւորել : Բայց մեր յօդին մէջ կը խառնուինք, գէթ մեր ընդգիծմաններու մասին խօսելով : Միայն թէ կը փափաքէինք անոնց առարկութեանց մէջ տեսնել աւելի ազատութեամբ հաւաստումներ, նուազ ծանրացումներ արդէն մեր կողմէ չմերժուած կէտերու վրայ, եւ ընդհանրապէս բուն խնդիրը անկասօրէն ուսումնասիրելու առաւել բարի կամեցողութիւն :

* * *

Արտաշէս էֆ. Յարութիւնեան կը համարի զմեզ «խորապէս սխալած» մերժելով կարեւորութիւնը ազատութեան թէ Հայը ընդունած է ինքնաշատու գրականութիւն մ'ունենալու», մինչդեռ մենք, իբրեւ ըստ մեզ բացայայտ ճշմարտութիւն մը, ըսելով հանդերձ — բացատրութեան կերպ մը — թէ պէտք չէ որ խնդիր ըլլայ այդ, փութացած էինք ճաշակեր փաստերը :

Գաւառական լեզուներուն վրայ խօսելով, ի՞նչ օգուտ, ըսած էինք, անոնցմէ այսինչին յատուկ բառերուն ու սճերուն ճոխութիւնը, մի ուրիշին այս կամ այն ձեւերուն լեզուաբանական տեսակէտով բարձրագոյն հնութիւնը կամ հարազատութիւնը, քանի որ վերածուած են մասնաւոր շրջանակի մը մէջ գործածելի ու հասկնալի ըլլալու վիճակին, ընդունելով միանգամայն որ տեղական վիճակի մէջ մնացած բարբառներէն աւելի կամ նուազ բառեր ու ձեւեր կրնան ընդունուիլ ու տար-

րանալ ընդհանրացած լեզուին մէջ՝ երբ մտքի կամ ճաշակի պէտք մը կը գոհացնեն : Եւ ահա՛ Յովհաննէս էֆ. Գաւառեան աւելորդ աշխատութիւն մը յանձն կ'առնու լեզուաբանական հմտութիւն մը պարգեւու եւ երկու յօդուածներու մէջ ազատութեան մեզ թէ «Գաւառարարքառներու մէջ ալ կան կենդանի բառեր որոնք նոյն բառերուն ոսկեգարեան ձեւերէն աւելի հին են», եւ թէ «չի կրնար ուրացուիլ գաւառական լեզուներու մատուցանելիք օգնութիւնը մեր արդի գրաւոր հայերէնին» : Մի եւ նոյնը չէ՛ : Այս վերջինի կէտը ի վեր հանելու զուր յղեցողութիւնը կուտան իրենց անձին նաեւ Ա. Յարութիւնեան եւ Ռ. Զարդարեան էֆէնտիները իրենց պատասխաններուն մէջ :

Բայց եթէ այս մասին, պիտանոյն ու ճաշակաւորին սահմաններուն մէջ, հիմամբ տարակարծիք չենք իրենց, նոյն բանը չէ սակայն տարբեր կէտերու մասին : Գաւառեան էֆէնտի, գաւառական ու ռամիկ բառերու ամենէն աւելի ազատեալներուն համար ալ մի մասնաւոր տկարութեամբ, կը դժգոյս երբ անոնց աղաւաղ, խորք, անհարգաւ մակդիրները տրուած տեսնէ, ու կը յայտարարէ թէ «յետին գաւառական — ռամիօրէն բանն ու ոսկեգարեան է՛ն ոսկեղինիկ բառը հաւասար արժէք ունին լեզուաբանօրէն ալ, գրականօրէն ալ» : Իրեն համար բնա՛ւ աղաւաղ բառ չկայ, եւ կամ ամէն բառերն ալ աղաւաղեալ են, քանի որ «ո՛ր եւ է լեզուի մէջ անեղծ մնացած բառ չկայ» : Ներուր մեզ դիտել տալ յարգելի բանասիրին թէ նոյն իսկ եղծման գաղափարը նախնական անեղծութեան վիճակ մը չե՞նթաղրեր, եւ եթէ չկայ ո՛ր եւ է լեզու ուր անեղծ մնացած բառեր գտնուին, ո՛ւր պէտք է ապա դնել եղծման սկիզբը, լեզուաց սաղմնայի՞ն վիճակներուն մէջ : Ուրեմն պէտք է ընդունիլ ըստ այսմ թէ ո՛ր եւ է գործարանաւորութեան մէջ — ու այսօր այնքան սովորական գաղափար մ'է լեզուները ապրող գործարանաւորութեանց պէս բնութեւն — սաղմն աւելի անեղծ, հարազատ ու կատարեալ ձեւ մ'է քան յետագայ ո՛ր եւ է ձեւ, եւ թէ հրէշն ու այլանդակը մի եւ նոյն արժէքն ունին կանոնաւոր ձեւին

հետ, վասն զի անոնք ալ անշուշտ իրենց գոյութեան բնական պատճառն ունին: Պէտք է խոտովանիլ թէ, լեզուաբանօրէն ո՛րքան բանաւոր կա՞մ անհեթեթ ըլլան այսպիսի հաստատութիւնք, գրականօրէն չեն կրնար ուղիղ ըլլալ, — ու պէտք չէ ընթերցել երբեք այս երկու տեսակէտները —, եւ մեծ տարբերութիւն կայ մատենագրութեան, մանաւանդ դարաւոր մատենագրութեան մը նուիրագործած բառաձեւերուն ու ո՛ր եւ է կործայի մը մէջ կորսուած բառին ու ձեւին մէջտեղ: Յայտնի է նաեւ թէ բառերն բնականօրէն աւելի կրցած են գրաւոր յիշատակարանաց մէջ հին նախնական ձեւեր անեղծ պահել քան անգրագէտ ժողովրդեան բերնին յաճ. նուաճ անգիր ռամօրէններու մէջ ուր ընդհանրապէս ա՛յնքան շուտ կ'այլափոխուին: Հայր Արսէն Այալընեան, ընդերկար խօսելէ յետոյ մեր ռամօրէններուն բազմապիսի առաւելութեանց, սղմանց ու ամփոփմանց վրայ, կ'ըսէ. «Եւ դարձեալ չատ բան աւելի խժական աղաւաղութիւն (1) է քան բնական յառաջատուութիւն՝ օրինաւոր կարգաւ:» Ու բառերու այլափոխմանց տեսականէն կա՞մ պատմական պատկերէն գործնականին անց. ներքով կը վճռէ, «Իսկ գործնականին նկատմամբ՝ հիմնական ախորժակաց եւ դիտաւորութեանց աւելի համեմատ է՝ նորէն գրաբար ազնուագոյն ձեւերն (1) ընդունիլ ու հաստատել, ինչպէս վերջին յօդուածոյս մէջ տեղ տեղ ծանուցինք(2):» Դառով Պոլսոյ աշխարհաբարով կատարուած լեզուական նորոգման կա՞մ մեր արդի գրաւորին հաստատման, կը հաստատէ թէ, 1⁰ այն «աշխարհաբարին մինչեւ հիմայ առած ազնուազութեանցը դիմաց իսկական յետաշրջութիւն (réaction) մ'է, եւ 2⁰ միանգամայն նոր լեզուին համար Առատութեան անպատառ աղբիւր մը կրնայ ըսուիլ, գրաբարի հին եւ նոր, ընտիր եւ խոտան, անբաւ շտեմարանքն իւր տրամագրութեան թողուած ունենալով:» (3) Բաւական պայծառ չե՞ն աշխարհաբարի հեղինակաւոր լեզուաբանին այս խօսքերն, որուն գրաբարամոլութեան արա-

տէն գերծ ըլլալը տարակոյս չի վերցնեն, կարծեմ:

Օ՛հ, գրաբարեան մը ճանչցուած ըլլալ ի՛նչ եղեւն, եւ ի՛նչ աղէտ, ա՛լ եթէ կը համարձակիս, ո՛ր եւ է խնդրոյ վրայ կարծիք յայտնէ հրապարակի վրայ: «Ի՞նչն այն չե՞ս որ գրաբարեան մ'էիր կամ ես, որ քար կը նետէիր աշխարհաբարի առաքեալներուն, դուն բնաշրջական միտք մը չես արդէն, եւլն:» Եւ ա՛լ կանխառ դատապարտեալ է տեսութիւնդ, եւ հին, ու նոր, յանցատարութեանց այս վերջուշումը կը նորոգի լեզուական խնդրոյ հետ աւելի կա՞մ նուազ կապակից կա՞մ անկապ ո՛ր եւ է առիթով, ինչպէս մեր ընդդիմախօսներէն երեքը չթերացան օգտուիլ ներկայ առիթէն: Բայց գրաբարեան կոչուածներն ի՛նչ պահանջեր են (1). իր բովանդակ կազմածով վերահաստատել գրաբարն իրր գործի նոր գրականութեան. ո՛չ, այլ լեզուական վերանորոգման ճիգերուն ու վարձերուն մէջ ներկայացուցիչն եղած են այն գաղափարին թէ պէտք է նոր գրաւորին մէջ հնոյն աւելի մեծ բաժին մը տալ համեմատաբար աշխարհաբարեանց պահանջման, որք, իրենք ալ, չեն կրցած յաւակնիլ հրաժարիլ ո՛ր եւ է գրաբար բառէ ու ձեւէ, այլ ընդհակառակն երբեմն գրաբարէ ամենէն յանդուգն ներածութիւնք անոնց ձեռքով եղած են, ինչպէս գրաբար դերանուանց գործածութիւնը: Գրականութեան մէջ կազմական շրջանի մը բնական է երկուստեք քիչ մ'աւելի յառաջ երթալ, բայց այդ իսկ պայմանը չէ՞ փոխադարձ զիջողութեանց ու միջին գծի մը ճշգրտման: Եւ հարկ է ըսել թէ այդ պայքարներու ու տատանմանց շնորհիւ է որ իրենք, Արտաշէս էֆ. Յարութիւնեան ու նմաններն, այնքան զտուած աշխարհաբար մը կը գրեն այսօր, ստանց մոռնալու իրենց նուազ քան առ մեզ, քաջ առ քաջ, այսու հանդերձ. ի պահս եւլն, զուտ գրաբար քերականական ձեւերը: Բնաշրջական մտքեր չե՞ն եղած այն յոյն ուսուցիչքն ու գրագէտք որք 17րդ դարէն սկսեալ, աղքատացած ու աղճատուած ռամկական նոր յուսարէնը հին գրաւորական-

(1) Մենք կ'ստորագծենք:

(2) Տէս-Քենետեան Քերականութիւն, էջ 283

(3) Տէս անդ, էջ 238.

(1) Տէս Առաջին Տերեւի, Յառաջաբան:

նովը մշակելով՝ հասուցին զայն այսօրեայ գրական այնպիսի վիճակի մը որուն համար Ապէլ Հովնաթ կը վկայէ թէ «իրօք շատ քիչ կը հեռանայ 2000 տարի առաջուան դասական լեզուէն», ու Ալեքս. Ռանկովիս՝ թէ «նուազ կը հեռանայ Քսենոփոնի լեզուէն քան այս վերջինը Հոմերականէն», ճիշդ ինչպէս մեր Այտընեանն ալ կրցած է արդէն 1866ին ըսել վերնորոգման ճամբուն մէջ մտած աշխարհարար լեզուին համար, «Այս օրուան օրս քիչ կայ լեզու այնչափ իւր ընթիվ սեպհական տարրներէն թաղկացած՝ ինչչափ այս ուղղութեամբ աշխարհաբարը (1)» :

* * *

Լեզուի մը ձեւերն հաստատողը (fixer) իրով արտադրուած գրական երկերուն կարեւորութիւնն է, եւ եթէ այսօրուան մեր գրաւոր լեզուն՝ որուն հիմը Պոլսահայ աշխարհիկ լեզուն է՝ հաստատուն ձեւ մ'առնելու շատ մօտեցած է, յայտնի է թէ Պոլսահայ լաւ գրողներու շնորհիւն է այդ ու չգիտեմ թէ ինչպէս կրնային անոնց լեզուն ու ոճն հետեւելի դառնալ ու հարկադրուիլ եթէ միանգամայն անոնց գրածն համակրելի չըլլար Ժողովրդեան մտքին ու սրտին, այն է ասոնց գլխովին օտար, զատնք ընաւ չհետաքրքրող, անտարբեր նիւթ ու հիմ ունենար : Ապա անհասկանալի է այն առարկութիւն թէ Պէշիքթաշեան, Տիկին Տիւսար, Զօհրապ եւ այլք միայն հայերէն լեզուաւ գրողներ են, եւ ոչ այլ ինչ, որպէս ի հնումն ալ եղած է Եգիպտոսի : Այսպէս կը հուսատեն Ա. Յարութեան, Ռ. Զարգարեան էֆէնդիները եւ Հասկաքաղ-Գիշերուկ (2) : «Եգիպտոսի հայերէն լեզուին չքնաղ գոհարն է միայն, եւ ո՛չ հայ գրականութեան», կը վճռէ այս վերջինը, ու մենք կը խոստովանինք որ շատ չենք հասկնար այս պիտի նրբին խաղաղութիւնները : Իր ցեղին լեզուն ա՛յնպէս քաջ իւրացուցած ըլլալ՝ արժանի ըլլալ չէ՞ արդէն անոր օգուտն ու «կերպիւ լալք» իր գրչով անոր առանձնայատուկ հանգամանք

ներն ու քաղաքակրթութիւնը ցոլացնելու վերին կարողութիւնն ստացած ըլլալ, մանաւանդ երբ այդ լեզուն զարգացման փայլուն կէտի մը հասած կը գտնուի, գիտնալով որ ինքնին գրական լեզու մը ցեղախօսական ու քաղաքակրթական կարեւորագոյն յիշատակարան մ'է, իր բառերուն՝ ոճերուն ու շարադասութեան մէջ, վկայ զայն կազմող ցեղին իմացական ու ճաշակագիտական յատկութիւններուն : Ու չգիտեմ թէ Եգիպտոսի իսկ իւր նիւթով ինչո՞ւ օտար ոք համարուի մեր գրականութեան մէջ՝ քանի որ իւր միջավայրին կրօնական պէտքն ու պայմանքն եղած են իւր գործոյն շարժառիթ : Տարօրինակ չէ՞ք գտնել նաեւ Հ. Գիշերուկի սա հաստատութիւնը թէ «Է. Դարու վերջերէն յառաջ գրաւոր հայ գրականութիւն չունինք» : ջուրին տալով այսպէս մեր հին դպրութեան ամենէն հոյակապ դէմքերն, Սահակն ու Մեսրոպը, Եգիպտոսի ու Կորինթի, ինչպէս նաեւ այս վերջնոց կրտսեր աշակերտակիցները, որոց կը պարտինք ոչ նուազ յատուկ տոհմային նիւթով գործեր, նոյն իսկ ըստ հակացողութեան մեր քննադատներուն : Ընդհակառակն, իրենց տեսութեամբ, աւելի բանաւոր չը պիտի ըլլար ուրեմն — թէ եւ հակասական — նոյն իսկ գրին գիւտէն աւելի յառաջ մղել հայ գրաւոր գրականութեան սկիզբը, քանի որ բանասիրաց կարծիքն է թէ Ագաթանգեղոս, Բուզանդ, Զենոբ յոյն կամ ասորի լեզուներով նախնական խմբագրութիւններ ունեցած են, եւ քանի որ լեզուն անարժէք կամ անտարբեր տարր մ'է եղեր ո՛ր եւ է ցեղի գրականութեան մէջ :

Նոյնքան քիչ խորհրդածուած թափով մը կը հարցուի. «Գոռնէյի ու Ռաֆիկի գրած քննարկներուն մէջ ի՞նչ կայ Փրանսական, Փրանսերէնէն զատ, որ Փրանսական տոհմային գրականութեան պատիւն ու փառքը կազմեն, քանի որ այդ մեծանուն հեղինակները հելլենոլոգիական բանաստեղծներէն ներշնչուած միտքին առ յաւէտ : (Հ. Գ.)» : Անձնական վարկած մը ո՛ր եւ է կերպով արդարացնելու համար ինչպիսի՞ ուրացումներ, ի՞նչ նախճիրո ինչպէս մեծանուն պիտի ըլլային այդ հեղինակները, եթէ օտար գրականութեան մը

(1) Տէս Քննական Քրտականորիւն, էջ 237 :

(2) Ծ. Խ. — Այս վերջինը Սուրհանդակի մէջ գրած իր յօդուածով :

պարզ հետեւողներն եղած ըլլային, ու ինչպէս իրենց ազգը՝ իբր իր ամենէն հարազատ ու դատական հեղինակաց՝ պիտի շարունակէր անոնց ցայտօր իր մեծարանքը: Ըսել է թէ հակառակ իրենց նիւթերուն, զորս կրնային քաղել յոյն, լատին, երրայական ու սպանիական գրական ու պատմական աղբիւրներէն, ու հակառակ նաեւ արուեստագիտական օտար ազդեցութեանց, կրցած են ինքնատիպ, անկեղծ ու իրենց ժամանակին ու տոհմին մարդերն ըլլալ: Ֆեուտինան Պոլինգիէն՝ Գոռնէյի վրայ խօսելով՝ կ'ըսէ. «Իր Ոմբասխոսին, իր Կիննային, իր Ռոսոկիւնին մէջ, մի՛ կարծէք թէ Յուստինոսի, Սենեկայի կամ Տիտոս-Լիվիոսի կը հետեւի, այլ իր ժամանակին բարքերուն, եւ իր աչքին առջեւ կեցած տիպարներուն (1)»: Իսկ Դէն, մեծանուն քննադատը, Ռասինի վրայ իր ուսումնասիրութիւնը սապէս կը սկսի. «Եւքարիի եւ Սոփոկլէսի պէս Ռասին ալ ազգային բանաստեղծ մ'է. ոչինչ աւելի գաղիական քան իր թատրը. անոր մէջ կը գտնենք մենք մեր զգացմանց ու մեր կարողութեանց տեսակն ու աստիճանը: Անոր ոգին (génie) մերինին պատկերն է. անոր գործը կրքերու պատմութիւնն է՝ մեր պէտքին համար գրուած. ան մեզ կը պատշտօնի իր թերութիւններովն ու արժանաւորութիւններով. մեր ցեղին համար սրտի լաւագոյն թարգմանն է ան (2)»: 2-րդ վայրեր մեզ, գէթ օտար գրական դէմքերու վրայ մեր դատաստաններուն մէջ, քիչ մը նուազ ինքնավստահ, քիչ մ'աւելի զգոյշ ըլլալ:

Մերիններուն մէջ ալ, քիչ մը նուազ կեղեւէն դատելով, թերեւս աւելի յստակ պիտի տեսնէինք յատուկ եւ մը, ինքնութեան յարաբերական սահմաններուն մէջ, օտարէն կրուած ազդեցութեանց խառն տակ՝ անոր առնչութեանց թերերը մեր բարուց, զգացմանց, գաղափարաց ու պիտոյից հետ: Նոյն իսկ Տիկին Տիւսարի ըրած՝ Փեմիլիզը անկապ է բոլորովին հայ կնոջ վիճակին հետ. օրօրոցական, նշանախօսութեան, պաշտօնի, հարսին անխօսութեան, կնոջ բերնկապին ու

լաջակին, բռնի ամուսնութեան եւ վերջապէս չորսմօթաի ու ամուսնալուծման խնդիրները, որոց վրայ ա՛յնքան անգամներ գրուած է մեր մէջ, յաճախ նաեւ գաւառացի գրողներու կողմէ, կնոջ իրաւանց, ապա եւ Փեմիլիզմի խնդիրներ չե՞ն, եւ հայ Ժօռմ Սանին գործերուն ընթերցումը չի՞ կրնար եւ չէ՞ կըրցած նոյն իսկ գաւառացի քիչ չափ լուսաւորուած ընթերցողը հետաքրքրել, եթէ ոչ անոր ներկայացնելով իր շրջանակի կնոջ վիճակին յատուկ պատկերը կամ պահանջները, գէթ անոնց նկատմամբ թեւադրումներ ընելով ու անդրադարձումներ ներշնչելով: Դիտէք լատին կատակերգակ Տերենտիոսի այնքան յաճախ յիշատակուած խօսքը. «Մարդ եմ, եւ ոչինչ մարդկային օտար է ինձմէ», Homo sum . . .

* * *

«Պոլսահայուն կեանքը մէկ զեղծ վառ-խանդն է միայն եւրոպական կեանքին, ու Պոլսահայ գրականութիւնն ալ, մասամբ ընդօրինակութիւն ֆրանսական ունեւնդիք դըպրոցին արտադրութիւններուն, արտայայտութիւնը եղած է այդ պիտակ ու օտարացած կեանքին: (Ա. Յարութիւնեան)»: Առանց անուան հեղինակին, որ ծանօթ է իրրեւ գաւառացի գրագէտ, կարգալով այս ֆրանսախառն հատուածը ու դեռ միւս ֆրանսերէն բառերն (euphémisme, internationaliste, digression) որք յօդուածին ամբողջութեան մէջ կը տեսնուին բնիկ հայ բառերու պէս հոլովուած, պիտի կարծէք մարդ թէ Պոլսեցիէ մ'աւելի եւրոպականացեալ մէկու մը գրածն է, ու հիմայ մենք, Պոլսեցիքս, ինչպէս չգարմանանք որ այդ տողերուն հեղինակը, զոր Դեր. Բաբգէն վարդապետ իրաւամբ կը կոչէր «Ֆրանսերէնով կազմուած շինուած գրող մը», ինքն իսկ է որ բնատուրով գրականութեան մը ջերմագոյն առաքեալը կը հանդիսանայ ու շատ մօտ է հայութեան անունն իսկ զանալու մեզ եւ մեր գրողներուն: Ինչ հակասութիւն, եւ ապահովաբար ինքն եւ իր հաւատակիցք իրենց սեւեռամտածման մասնաւոր հատուածակողմին մէջէն զմեզ կը դիտեն՝ Պոլսահայ հասարակութիւնն եւ իր զարգացեալ դասն իրենց ամբողջութեան մէջ

(1) Տե՛ս «Manuel de l'histoire de la litt. fr.» էջ 433.

(2) Տե՛ս «Nouveaux essais de crit. et d'hist.» էջ 471.

այդքան այլապես տեսնելու համար : Մենք զարգացման ու պարզէն դէպ ի բարդ կեանք մը բնաշրջման աստիճաններու տարբերութիւն մը միայն կը տեսնենք հայ ցեղին պոստական ու գաւառական մասերուն մէջտեղ, ու ցեղային հիմնական նկարագրաց մասին էապէս նման կը համարենք երկուքն ալ. — նոյն ճարպիկութիւնը առեւտուրի ու հնարագիտութիւնը արհեստի մէջ, նոյն բարեպաշտութիւնը դէպ ի տոհմային — եկեղեցական աւանդութիւններն եւ ուստասեղները, կնոջ վրայ նոյն տնասէր համբերատար պարկեշտութիւնը, եւ — յատկութեանց հետ թերութիւններ ալ յիշելու համար — նոյն գծաւորութիւնը վերի ու վարի թաղերուն կամ թաղականներուն շուրջ, նոյն հոն չորպաճիական, հոն մեկն-աղաւաղական սգին, նոյն յոխորտանքն դէպ ի բնիկը ու նոյն հիացիկ վերաբերումը դէպ օտարն, եւայլն : Անշուշտ, տարալներու եւ նիստուկացի արտաքին ձեւական տարբերութիւններ, որք գաւառի քաղաքացին ալ գիւղացին կը զանազանեն, չեն բաւեր ներքին խոր այլակերպութիւններ եթադրելու. երկայն զլանածեւ զլսարկով բարիպեան տոքդորը հայ է մինչեւ ոսկորներուն ծուծը, եւրոպական կահերով ու ճաշակով զարդարուած հիւրանոցին մէջ վաճառականը հայ է իր հաշուետուութիւն մինչեւ յետին թուանշաններուն մէջ, ու վերջին նորածեւութեան համեմատ հագուած իր տիկինն ալ հայ է մինչեւ ծայրը մազերուն : Հակառակն ապացուցանելու համար լոկ խօսքեր չեն բաւեր, իրականութեան վրայ հիմնուած լուրջ ու խորին քննութիւն հարկաւոր է, ու, Պոլսահայ գրականութեան վերաբերութեամբ ի մասնաւորի, այն «մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւնը որ աւելի չեչտուած ձեւի ներքեւ երեւան պիտի բերէր թէ իսկապէս հեռու եղած է հայ կեանքին հանգամանքներուն արտայայտութիւնն ըլլալէ՝ գրականութեան ձեւին ներքեւ (Ա. Յարութիւնեան) »

Կամ թէ — ինչ որ հաստատապէս աւելի համոզիչ պիտի ըլլար, եւ ինչ որ ողորացնալ Մամուրեանն ալ, սոյն խնդիրը շօշափող յօդուածի (1) մը մէջ, դիտել կուտար, երբ կ'ըսէր

(1) Տէս Արեւ. Մամուր (1899, Թիւ 19) « Գաւառա-

« Մանր մունր հատուածներով, ուսումնասիրական թեթեւ տեսութիւններով չէ՛ որ գաւառական գրականութիւն մը կարող է նոր, կենդանի ու ոսկեղինիկ երտկներ բանալ մեր հին ու զաւառ համարուած գրական մարմնոյն վրայ, ո՛չ, այլ բանահիւսական, կամ իմաստասիրական կամ հնարասական եւ այլ հոյակապ հեղինակութեանց հրատարակութեամբ, գաւառական կոչուած ոճով » — թո՛ղ « Վաղուի գրականութեան » գաղափարին ներկայացուցիչք աշխատին մարմնացնել զայն, ի լոյս բերել այդ գրականութիւնը որու հայարուէն ատաղձներն առատօրէն իրենց տրամադրութեան տակ ու « հոգեբանական ու կազմաստական » տարերքն իրենց արեան եւ ուղեղին մէջ ունենալ կը պարծին, ու ի հանդէս դրուած հարազատ ազամանդներու հանդէպ, իրենցմէ միոյն (2) խրոխտ գուշակութեան համեմատ, « Պոլսեցի գրագէտին անցեալը ազամանդի փողփողումով խաբէութիւն փորձող կտոր մ'ապակիին պատմութեան » վերածեն : Բայց, գէթ մինչեւ այն ատեն, իմ խոնարհ կարծիքս ու — եթէ կ'ընդունին — եղբայրական խրատս է թէ՛ աւելի լաւ է որ ունայն վիճարանութիւններ չգրգռեն, մեկնի ու դուրս պառակտող խնդիրներ չյարուցանեն, աւելի համեստ ու նուազ յաւակնայեղ ըլլան, առանց մեծարանութեան ու աղմուկի՝ իրենց յատուկ միջոցներուն ու յատկութեանց նպաստը բերեն աշխատողներուն, իրենց անթխտի տաղանդները մշակել ու զինքեանս կատարելագործել ջանան, փոխանակ այլոց որածնալարտել հետամտելու, պոստոնական գաղափարողի հովեր առնելու ու գրական-լեզուական առաւել կամ նուազ մտացածին ծրագրեր բանաձեւելու . . . »

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

25 Ապրիլ 1901, Իսկիւտաք

ին մտենադարան», որ կ'սկսէր սա բառերով, « Տակաւին անկարող եղած ենք ըմբռնելու Թէ Բնչ նշանակութիւն եւ Բնչ նպատակ կրնայ ունենալ մեր օրերը գաւառական կոչուած գրականութիւնը »

(2) Տէս « Վաղուի գրականութիւնը », Ռ. Զարգարեան, Մասիս Թիւ 40 :

ԿԱՐՃ ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՄԸ

Նորավէպ բառին վրայ մեր գիտցածը ըսելու հրաւէրը, զոր Բիւրակնի Պատ. Խմբագրութիւնն ըրած էր մեզ, գրական պայքար մը մեր դէմ բանալու առիթ եղաւ:

Մեր ընդդիմախօսներուն գլխաւոր առարկութիւնն այս է թէ այդ բառը մեր կարծածին չափ անիմաստ չէ, ոչ ալ իւր կազմին մէջ անկանոն, թէ նոր բառը կրնայ ամէն տեսակ բառերու հետ ձուլուիլ անխտիր, մինչ մինք եւ մեզ հետ ուրիշ ծանօթ գրիչ մ'ալ ըսած էինք թէ «սովորաբար բայարմատներու հետ կը միանայ»:

Մեր կարծիքը դարձեալ նոյն է եւ այս մասին հայ լեզուի բառգիրքերն ալ համամիտ են մեզ. նոր բառը հարիւրին իննսուն՝ բայարմատներու հետ կը միանայ. իսկ ուրիշ տեսակ բառերու հետ միացումը, զոր մենք ալ ճանչած ենք՝ քանի մը տող վարը նորասի բառը գրելով, տեսակ մը բացառութիւն կամ արտուղութիւն կրնայ համարուիլ:

Մեր պատուական բարեկամ Գ. Զօհրապ էֆէնտին, մեր գործածած ՍՈՎՈՐԱՆԱՐ բառին տեղ ՄԻԱՅՆ բառը զրած

է մեր բերանը, որպէս զի մեր կարծիքը պարզապէս անտեղութեան կամ անհեթեթութեան մատնէ եւ միանգամայն մեզ ալ ծաղրելի հակասութեան մէջ ինկած ցուցնէ՝ նորասի բառն իրրեւ անգիտակցաբար գործածած:

Մեր բառերուն այս փոփոխումը չէինք կրնար սպասել Գ. Զօհրապ էֆէնտին. աւելի կը սիրենք հաւատալ թէ պարզապէս վրիպանք մ'է, արդիւնք անուշադրութեան:

Մեր պատ. բարեկամը մեր յիշած վիպակ բառն ալ խճճեմ է ըսելով թէ մեր լեզուն կրնայ ունենալ նորավէպ բառը, բայց ոչ վիպակը, վասն զի այդ բառը մեր բառակազմութեան օրէնքներուն դէմ կ'եղնէ եղեր: Ինչպէս կը տեսնուի, զերեքը փոխուած են: Օրինակի համար, կ'ըսէ, նուազումի գաղափարով տունը կրնայ տնակ ըլլալ, բայց վէպը չի կրնար վիպակ ըլլալ, որմէ կը հետեւի թէ վէպին փոքրը կամ կարճը չըլլար եղեր, որպէս զի կարենայ վիպակ կոչուիլ:

Բաւական զուարճալի չէ՞:

Կ. Ս. ԻԻՅԻԻՃԵԱՆ

Պատրիարքարանի Ա. գործակաւոր Տիգրան էֆ. Տէր Ներսէսեան՝ Ս. Պատրիարք Հօր կողմէ ներկայ գտնուեցաւ՝ Ոստիկանութեան նախարար Վսեմ. Շէվֆիգ փաշային Վէզիրութեան աստիճան շնորհող Կայս. Մէն. շարի (Հրովարտակ) ընթերցման որ երկու շարթի օրը հանդիսաւորապէս տեղի ունեցաւ Ն. Վսեմութեան ապարանքին մէջ, ի ներկայութեան բարձրաստիճան անձնաւորութեանց:

Աստիճան եւ պաշտօն. — Գոհութեամբ կը ծանուցանենք թէ Վեհ. Սուլթանը բարե-

հաճած է Միւթէմայիզի աստիճան շնորհել Տապգրական տեսչութեան քննիչներէն Սիսակ Ֆէրիտ էֆէնտինի՝ ի վարձ իր բարւոք ծառայութեանց: Սիսակ էֆ. հմուտ եւ կարող պաշտօնատար մըն է: Կը շնորհաւորենք զինքը՝ Կայս. բարձր գնահատման արժանացած ըլլալուն առթիւ. — Բաղէչի կուսակալի օգնական անուանուեցաւ Սմրատ էֆ. Տէր Ներսէսեան որ բաւական ատենէ ի վեր կը վարէր Միտիլիի կառավարչութեան օգնականի պաշտօնը:

Ք Ա Լ Ի Ր Ս Օ

(Ն Ո Ր Ա Վ Է Պ)

Բօքէրի սեղանի մը շուրջը ամբողջ ունեցածնիս աւանակներու պէս կորսնցնելէ ետքը, այդ իրիկունը, երեք բարեկամներ, Եանիի գարեջրատան մէկ անկիւնը եկած էինք կծկուելի ֆօֆ քեյլի գաւաթներուն առջեւ, մոռնալու համար մեր կացութեան դառնութիւնը:

Բերաննիս չէր բացուէր կոր:

Երեքս քով քովի նստած, ամէն մէկերն ուս չիթներուն վրայ սիկառէթ մը, աչքերնիս առատապիլն վրայ սեւեռուն, աշխարհիս ունայնութեան վրայ մտածելէ աւելի՝ մեր գրպաններուն դատարկութեանը վրայ կը սպառէինք մեր ուղեղներուն ամբողջ ոյժը, առանց բառ մը ըսելու իրարու:

Մեր երեքէն ամենէն երիտասարդը, Լեւոն Շարիկեան, պահ մը խելարեւելով՝

— Տղա՛ք, ըսաւ, ինչո՞ւ ասանկ ապուշներու պէս նստեր ենք, խէ՛րն անիծեմ, կորսնցուցինք՝ կորսնցուցինք, ետքը՝ ա՛ն ոչ առաջին անգամն է եւ ոչ ալ վերջինը, Աստուած ողորմած է, այս գիշեր շանն չունէինք, վաղը կուենեանք, այսքան փրկիտ փայտութիւն ալ չի կայ մեր քովը: Ես կ'առաջարկեմ մէյ մէկ հատ եւս խմել:

— Բայց դրամ՞ . . .

— Հոգ մի՛ ընէք, գուրսը՝ վարքս կրնայ գէշ ըլլալ, բայց Եանիին քով վարկս աղէկ է: Եւ գաւաթները նորոգեցինք:

Մեր ընկերներէն երկրորդը՝ Արամ Բէն-տիքեան, սովորաբար զուարթ, խնդումներես, bon vivant երիտասարդ մը, սիկառէթին ծայրը կատաղօրէն գետին նետելով՝

— Աս ըլլալիք բա՛ն էր, դուք ըսէք, ֆուշ օ գ'աւս մը ունենալ եւ դիմացինս երկու թուղթով ֆիշ մը ընէ, հազար սոխի ըլլար պիտի դնէի. ի՛նչ guignee պէ, հապա ետքի պիշֆը. ան՝ պիւսպիւքիւն խէրս անիծեց:

— Աստուածդ սիրես վագ անցի՛ր, յարեցի, ուրիշ բանի վրայ խօսինք: Լեւոն, Շառլօթին հետ ինչպէ՛ս ես:

— Շուն ու կատու:

— Ինչո՞ւ այդպէս:

— Բնաւորութիւնս չե՛ս գիտեր, ֆուշաքները տասնըհինգ օր եւ այդ տեսակ կիները՝ տալիս մը, անկէց ետքը ni ni:

Եւ այսպէս կամաց կամաց մեր տխուր մտածումները փարատեցան ու սկսանք խօսիլ հոսկէ հոսկէ:

— Աղէկ միտքս եկաւ, ըսի Արամին, անցեալները խոստացար սիրային արկածներէդ պատմութիւն մը ընել մեզի, ճիշտ ժամանակն է:

— Ամենայն սիրով, սակայն քիչ մը երկար է, եթէ չէք ձանձրանար . . .

— Սկսէ՛ նայինք:

Եւ Արամ նոր սիկառէթ մը վառելով, սապէս սկսաւ իր պատմութեան:

* * *

Երիտասարդութեանս լաւագոյն տարիները, ինչպէս գիտէք, Եգիպտոս անցուցած եմ: 1885ին, հազիւ քսանըհինգ տարու կայի Այդ թուականին Աղեքսանդրիա կը բնակէինք: Մեր տանը ճիշտ քովը, հարուստ յոյն ընտանիք մը կը բնակէր, որուն սպասուհին, Անտրոսցի մանկամարդ աղջիկ մը, քիչ մնաց կինս պիտի ըլլար, տեսէ՛ք ինչպէս:

Երբ սպասուհի կ'ըսեմ, պէտք չէ՝ երեսկայէք աղջիկ մը որ կոչու, կարմիր ձեռքեր ունի, տիրուհւոյն մաշուած կօշիկներուն մէջ նեղութեամբ տեղաւորուած սաքեր, մէջք մը՝ որ երկու թեւի մէջ չի սղմիր, սեղմիրան մը որ արդէն ուրիշի մը ծառայած ըլլալուն համար անհաւասար կերպով վեր կը հանէ կուրծքին զոյգ կրտութիւնները, չըջագեցած

մը որ այլանդակօրէն կը պարփակէ մարմին մը որուն համար շինուած չէ, եւ այս ամենուն վրայ ճենճի հոտ մը որ ապահովագէտ խնայի չի հրաւիրէր զձեզ . . . *trèfle incarnat* բուրուփն նման :

Քալիրսօ—այս էր իմ սպասուհիս անունը — աղջիկ մըն էր որ կրնար մարգիզուհի մը ծնած ըլլալ, եթէ աշխարհ եկած օրը՝ Աստուած խիստ զբաղեալ ըլլալուն՝ անոր հասցէն սխալ չի գրէր . . . խակ քարտուղարի մը պէս :

Քսան տարուն հազիւ կար Քալիրսօ . թարմ փուռէն նոր ելած հացի մը պէս եւ թեթեւ հոգի ինչպէս թիթեռնիկները կրկան : Աչքեր ունէր որոնց նմանը Անտաղուզի մէջ պէտք է փնտռել եւ շրթունքներ սրունք բարիզուհիներուն յատուկ են :

Մարմնին ատրոփարեր վայելչութիւնը, շարժուած քներուն ազնուութիւնը, եւ մտերուն՝ հոս ու հոն ունեցած կունտ ու կըր աղուորութիւնը, անուշ, զգլխիչ ձայնը, ալ նուական կրնար վայելչ աշտերուն գոյնը, արդուզարդի եւ *intime* մաքրութեան համար ունեցած ճաշակը, անտարբեր չէին կրնար թողուլ ինծի պէս երիտասարդ մը որ աղկէց ընչով ալ գիտցած է գոհանալ :

Թերեւս կայպանէք զիս երբ կը տեսնէք թէ այդքան գովեստով կը խօսիմ գոգնոցի ասպետուհիի մը վրայ :

Եւ ի՞նչ այլանդակութիւն կայ իմ սկզբունքիս մէջ որ ձեզի այդքան խնդացնել կուտայ :

Դուք՝ սպասուհիները մարդու տեղ չէք դնէր, այդ ձեր գործն է : «Ճաշակները անվիճելի են» պիտի ըսէի, եթէ անձաշակ չըլլար այդ հինցած, մաշուած, հոտած առածը անգամ մը եւս օգնութեան կանչել, աշխարհիս ամենէն պարզ բանը բացատրելու համար :

Այս բանը զոր դուք անտանելի կը գրուէք, կրնայ ինծի հաճոյք պատճառել . *on prend son plaisir là où l'on trouve* .

Մարդիկ կան որոնք քառասունէն վեր կնիկներէն կ'ախորժին եւ ուրիշներ՝ քսանէն վար, առաքաստանուի չափ հաստ կրնար համար խենդեցող եւ կաշիին տակէն աղիքները տեսնուող կրնար համար հոգի յուռող չատեր կը ճանչնամ ես : Ապուշներ ալ չեն պակսիր որ քօքօթներուն համար կը փճա-

նան : Բայց այս ամենը պատճառ մը չեն որ սպասուհիներու համար մասնաւոր տկարութիւն ունեցողներ ալ չի գտնուին : *Et que diable!* միթէ այդ խեղճերը՝ գոգնոց մը կապած ըլլալուն համար, կին ըլլալէ կը դադարին :

Գալով Քալիրսոյին, անիկայ *femme de chambre*ներուն մարգարիտն էր, *extra fine*, *nec plus ultra* :

Երկար չընեմ, բարեկամներ, իր հմայող գեղեցկութիւնը, քիչ մըն ալ այնքան իրարու մօտ ըլլալնիս եւ ամէն վայրկեան զիրար տեսնելուն պարագան, պատճառ եղան որ խենդի պէս, բերնին համար գիտցողի մը նման, սիրահարեցայ իրեն : Քալիրսօ՝ հէգ աղուոր աղջիկը, շատ դժուարութիւն չի ցուցուց իմ *souffrance* փափաքս կատարելու համար :

Տանը մէջ գտնուող թիսամորթ սպասաւորը, Մուրսի, պարկեշտ, բարեսիրտ խպտի մը, մասնաւոր հաճոյք մը կը զգար մեր յարաբերութիւնները դիւրացնելուն մէջ եւ իր աշխիւ աջակցութիւնը կ'ընծայէր ամէն անգամ որ պէտք մը կ'ունենայինք իր անձնուիրութեանը :

Մուրսի՝ մեր պզտիկ նախախնամութիւնն էր, մեր սիրոյն պահապան հրեշտակը . ան էր որ կամացուկ մը տանը ետեւի դռնէն ներս կ'անէր զիս մէկ երկու ֆրանքի փոխարէն, գումար մը զոր բնաւ չէի մոռնար ափսին մէջ սահեցնել :

Ա՛հ, ինչ երջանիկ օրեր էին եւ կամ աւելի ճիշտ կ'ըլլար խել, ի՞նչ երջանիկ գիշերներ :

Բայց, աւա՛ղ, ինչպէս որ ամէն բան վախճան մը ունի, ինչպէս որ ամէն վարդ իր փուշերը կ'ունենայ եւ ամէն կին . . . իր ամուսինը, այսպէս ալ իմ վայելած երջանկութիւնս շատ երկար չի կրցաւ տեւել :

Օրին մէկը՝ Քալիրսօ երկու համարցրի միջեւ՝

— Ա՛լ զիս պիտի առնես, անանկ չէ՞ :

— Ի՞նչ եղաւ որ, Քուտի Գոնսիէին մեծ պարգեւը՝ վատտկեցար :

— Ատկէց ալ աւելի զօրեղ պատճառ մը :

— Ի՞նչ :

Ինչ որ թերեւս չուզէիր որ ըլլար . . . քանի մը ամիսէն Արամաքի մը պիտի ունենանք :

Արա՛մա՛քի մը մը . . . ասոկէ աւելի ապշեցուցիչ անակնկալ մը չէի կրնար սպասել :

Այդքան համեղ կերպով սկսուած հովուերգութեան մը ասանկ տափակ եւ գուհիկ վախճա՛ն մը տալ : Դժբաղդութիւն մըն էր այս պարզապէս , որուն հանդէպ բողոքելու իրաւունքն ալ չէի կրնար տալ ես ինծի :

Ինչպէ՛ս , Քալիրսօ՛՝ իր քսան տարիներու չքմեղութեան եւ անխորձութեան մէջ , որո՛ւ մտքէն կ'անցնէր թէ այդքան կարեւոր վախճա՛ն մը պիտի տայ եղեր՝ տղայօրէն , առանց կանխամտածութեան սկսուած յարտերութեան մը որու մէջ իմ դերս՝ անցողակի , au pied levé կատարել ուզած էի առջի օրէն իսկ :

Եթէ երբեք կարելի ըլլար ինծի առաջուց գիտնալ թէ մեր մշակած ծառը . . . պտուղներ ալ պիտի տար , վայրկեան մը իսկ չպիտի վարանէի արմատախիլ ընել զայն , հակառակ մշակութեան համար ունեցած հակուռնեքուն :

Առաջին քանի մը օրերը կը կարծէի թէ Քալիրսոյին բրածը պարզապէս կատակ մըն էր իր վրայ ունեցած դիտաւարութիւններս գիտնալու նպատակաւ մէջտեղ նետուած , այնքա՛ն դժուարս կուգար հաւատք ընծայել իրողութեան մը որուն մէջ՝ ինքը կը պնդէր թէ , ահագին բաժին մը ունեցած էր իմ յանցաւոր մասնակցութիւնս :

Եւ ճիշտ այդ օրերուն մէջ հարկ եղաւ ինծի , գործի պատճառով , բացակայիլ Աղեքսանդրիայէն , զոյգ մը ամիսներու համար :

Վերադարձիս՝ ա՛յ որ եւ է կասկած ունենալ ներքի չէր :

Ակներեւ ըլլալ սկսած էր Քալիրսոյին վիճակը , վիճակ մը՝ որուն չեմ գիտեր ինչո՛ւ շահեկան ածականը կուտան պայմանադրական եւ պատշաճ լեզու մը գործածել ուզողները :

Օ՛հ , բարեկամներ , ահաբեկիչ էր կացութիւնս , ինչպէս կը տեսնէք :

Այդքան հեշտին պատճառ մը ատանկ ահարկու , սարսափեցուցիչ արդիւնք մը կուտայ եղեր , հէ՛ . ի՛նչ սեւ երկնքի մը տակ ծնած էի ես , Աստուած իմ :

Աշխարհք արարած ասանկ անուշ յիմարութիւններ ըրած է , գնաց եկաւ հիմայ ինծի՝ վիճակեցաւ ասանկ անել ճամբու մը մէջ

գտնուիլ . . . Ա՛յս , սա ճարտարապետները , ի՛նչ բեմ անոնց , եթէ այդ ապուշները մեր երկուքին պառկած սենեակներուն պատուհանները իրարմէ քիչ մը աւելի հեռու շինած ըլլային , ասանկ ձիւն ուրի՛ց պիտի գար գըլլուս :

«Աճեցէք եւ բազմացարուք» , ա՛ն քեզի աստուածային պատուէր մը որ զօրով , անգիտակցարար , malgré moi բռնել տուած էին պարտգաները :

Որքա՛ն իրաւունք ունի եղեր այն բարեկամս , որ խոստովանութիւնս մտիկ ընելէն ետք՝

— Օ՛յս ըլլայ , սպասուհիներու հետ կիյնա՞ս մի , ա՛ն նստէ հիմայ , պտուղ երեսիս :

Առնե՛լ նստի՛ւ . . . je ne demandais pas mieux , բայց ատով կարելի՞ էր վերջ մը տալ դալթակցութեան մը որուն արձագանգը քիչիկ քիչիկ քաղաքին չըջանը ընել սկսած էր . բայց չէ՛

— Ի՛նչ կ'ուզէ ըլլայ , պէտք է կարգուինք , կը պնդէր Ելլադայի այդ աղջիկը , աներեսութեամբ մը որուն մէջ իր սպասուհի ամբողջ ճնշը կը գնէր :

— Վերջապէս , մտածեցի օր մը , advenue que pourra , ինչ որ գրուած է պիտի ըլլայ , դեռ ամիս ու կէս ժամանակ ունինք , մինչեւ այն օրը ի՛նչ կ'ըլլայ ինչ չըլլար , մեռնելու չեմ ես՝ :

Գործը ամիս ու կէսի չմնաց : Իրիկուն մը , ուշ առեւ , մութ փողոցի մը անկիւնը , երկու թաշիխաբեհներ , Քալիրսոյի մօրքեւոր դիները — գոնէ ինծի այս հանգամանքով ներկայացուցին իրենք զիրենք — օձիքէս բռնելով , սպառնացին շան սատակ հանել զիս , եթէ երեք օրէն կնութեան չառնէի իրենց ուզգականը . . . ծանրաբեռնեալն Քալիրսօ :

Դէմքերնուն հասկցայ թէ հետերնին կատակ ընելիք մարդեր չէին թաշիխաբեհներս :

— Քսանըչորս ժամէն ձեր պատասխանին կը սպասենք Քաֆէ տիւ Լուվրի մէջ , ըսին ինծի , երեսս գէշ գէշ նայելով :

Մէկ երկու ըսելու ժամանակ չկար , որոշում մը տալու էի :

Աստուած թշնամիներուս անանկ՝ գիշեր անցունել չի տայ :

Ես՝ հակառակ ծնունդիս, հակառակ սուած դաստիարակութեանս, հակառակ ինծի տրուած ուսումնքին, հակառակ դիրքիս, հակառակ իղձերուս, հակառակ կոչումիս՝ ստիպուած ըլլալ անունս նուիրել սպասուհիի կտորի մը, թող տալ որ քահանան գլուխնուս վրայ կարդար, հարկադրուած ըլլալ ձեռքս դնել ձեռքի մը մէջ՝ որ տակաւին ամիս մը առաջ պնակներ կը լուար, օ՛հ, ի՛նչ անկում, ի՛նչ անկում: Չէ, այդքան վար չէի կրնար իջնել արժանապատուութիւնս կատարօրէն կը բողբէր ներսիդիս, երակներուս մէջի արիւնը՝ ամօթէն ջուր կը կարէր եւ վիրաւորուած կը զգայի՝ զիս իմ եսիս մէջ:

Իրաց այս վիճակին մէջ քսանըջորս ժամ յուսահատօրէն տատանելէս ետքը, վերջապէս հերոսական որոշում մը տուի... Աղեք սանդիրայէն հեռացայ:

Դեռ սաղիս քսան օր կար, անշուշտ մինչեւ այդ պայմանաժամին լրանալը, աւելի լուրջ եւ պիտաճ որոշում մը կրնայի տալ:

Բացի մտերիմ՝ մէկ բարեկամէս, առանց ոչ ոքի լուր տալու, շունչս շիտակ Գահիրէ տուի:

Հոն հասնելուս տասնըվեցերորդ օրը հետեւեալ հեռագիրը ստացայ յիշեալ բարեկամէս.

«Քալիքսո ծնաւ, կրնաս գալ»:

Երբեք չպիտի կրնաք երեւակայել, բարեկամներ, այն մեծ, խորին տպաւորութիւնը զոր այս չորս բառերը ըրին վրաս: Կարողութենէս շատ վեր է նկարագրել հոգեկան վիճակս այդ օրուան: Իրարմէ տարբեր զգացումներ՝ որոնցմէ շատերը անձանօթ էին ինծի մինչեւ այդ վայրկեանին, մտածումներ որոնց նմանը երբեք ուղեղս չէր յղացած, անբացատրելի յեղաշրջում՝ մը յառաջ բերին իմ մէջս, տարօրինակ վիճակի մը մատնուած էի՝ ինքզինքս չի ճանչնալու աստիճան:

Շուարած մնացի:

Անգամ մը եւս յորձեցի կարդալ հեռագիրը, Քալիքսո ծնաւ: Այս երկու բառերուն մէջ ի՛նչ խորհրդաւոր, ի՛նչ անպատում բան մը կար որ աչքերէս արցունքի խոշոր կաթիլներ ցայտեցուց, տակն ու վրայ ըրաւ սիրտս ու հոգիս, եւ խելքս անսու գլուխս:

Արամաքիին ճիշերը սո՛ւր սո՛ւր ականջիս մէջ կը միտէին կարծես եւ Քալիքսոյի սիրախոյզ աչքերը զիս կը փնտռէին անձանօթ տարածութեան մը մէջ:

— Թշուառակա՛ն մըն եմ ես, վատ մը, յետինը մարդերուն — ահա ինչ որ մտածեցի երրորդ, չորրորդ անգամ հեռագիրը կարդալէս ետքը:

Նախախնամութիւնը գերագոյն երջանկութիւն մը կը պարգեւէր ինծի, եւ ես՝ փոխանակ շնորհակալ ըլլալու իրեն ինծի ցուցուցած այդ անեղբ րարութեանը համար, դեռ կը վարանէի պարտականութիւնս կատարել եւ փոխանակ ժամ առաջ վագելու հոն՝ ուր մայր եւ որդի գալստեանս սպասելու իրաւունքն ունէին, ես՝ ապաշնորհ տրարած, կը մերժէի այդ երկնապարգեւ ընծան եւ կը շարունակէի մնալ այդ հոգեոյս հատորէն... 210 քիւն մէթրօ հեռու:

Եւ յետոյ, ի՛նչ անուշ ըլլալու է թեւերուդ մէջ առնել էակ մը որ ուղղակի արքայութենէն կուգայ, հրեշտակի ժպիտ մը դեռ ունի չրթներուն վրայ եւ քերովրէի նայուածք մը աչքերուն մէջ: Հպարտօրէն ըսել թէ հեղինակն ես այդ բանաւոր գեղորին, զգալ թէ այդ նուրբ երակներուն մէջ քու արիւնդ է որ կը շրջի, ստեղծուած մը ըլլալէ ետք՝ ստեղծող մը ըլլալ, կարելի՞ էր արդեօք ինծի պէս զգայուն մէկու մը՝ առ ոչինչ համարիլ այս ամէնը եւ չի փութալ երթալ նետուիլ այդ գերագոյն երանութիւնը քեզ տուողին թեւերուն մէջ:

Քալիքսոն այլեւս սպասուհի մը չէր ինծի համար, այլ մարքիվուհի մը, զղջացած Մագթաղինէ մը, իր յանցանքին հետեւանքով քաւեալ էակ մը՝ սիրելի՛, պաշտելի՛, երկրպագելի՛:

Ժամը ինը քառասունը հինգ անցած եփաբոճիսին մէջ գտայ ինքզինքս:

Վրաս շնորհք մը եկած էր: Չեմ գիտեր ինչո՛ւ ծանր, լուրջ երեւնալու փափաք մը կը զգայի. երանութիւն մը կը կայլակէր երեսէս եւ կը վարմանայի թէ ինչո՛ւ վակսինին մէջ գտնուող ճամբորդները շարժումներէս, զէմքէս չէին գուշակեր թէ արտասովոր բան մը

կը դառնար կոր իմ՝ մէջս եւ կը զարմանայի նոյնպէս թէ ինչո՞ւ հետզհետէ չէին դարձեալս սեղմել շնորհաւորելու համար զիս երջանկագոյն օրուանս մէջ :

Արամաքին — թէ եւ այդ կանխաւ տրուած անունը պիտի փոխէի ապագային — արդեօք ի՞նչ աղուոր տղայ մըն էր . ո՞վ գիտէ թերեւս ինծի ալ կը նմանէր . նօնօշի՛կս . . .

Ա՛ս ալ Աստուած եփսքեալ ընէ . ասանկ պարագաներու մէջ կառախուսիւիքը rapide ըլլալու են , անկէ՛ց ալ աւելի éclairé , եթէ կարելի է նոյն իսկ train-foudre :

Կ'երթանք կ'երթանք՝ տակաւին Թանթա եւք . ո՞վ գիտէ պէպէ՛քս որքան կուլայ կոր այս պահուն , ին՞չ՞ մանկիկ , աղուոր պէպէ՛քս , ժամ ու կէտէն թեւերուս մէջ պիտի ըլլաս , մի՛ լար , հոգիս , մի՛ լար :

Թանթայէն մեկնելունս՝ ամէն բան չափած չափչափած եւ սրոշումս սուած էի :

Քալիքոս կ'ենա պիտի ըլլար . կոմսեր , մարգրիտներ , դերասանուհիներու հետ կը կարգուին կոր հիմայ եւ հին ստեղծներն ալ՝ իշխաններ հովուհիներու հետ կ'ամուսնանային , ի՞նչ կ'ըլլայ :

Հաւատացէ՛ք որ չեմ յիշեր թէ ինչպէս կայարանէն դուրս նետուեցայ , մինակ սա՛ղափը միտքս է որ կառապանին սուսի մանկաբարձի մը հասցէն ուր գիտէի թէ Քալիքոս իր շանէ կանոնաթիւնը գացած էր ապաստանել :

Սանդուղներէն վեր ելած միջոցիս , կարծես սիրտս դուրս պիտի ցատկէր բերնէս շունչս բռնուիլ սկսաւ , ուրախութենէս խելքս պիտի թուցնէի :

Սպասուհի մը դէմս ելաւ , որմէ խնդրեցի Քալիքոսին սենեակը ցուցունել ինծի :

Ծուռ ծուռ երեսս նայելէ ետքը , մատովը՝ սանդուղներուն ճիշտ դիմացը գտնուող դուռը մատնանիշ ըրաւ :

Ջերմեռանդութեամբ դուռը բացի եւ մտայ ներս :

Գոց վարագոյրներուն ետեւէն , արեւին ճառագայթները՝ ակնածանօք ներս թափանցած՝ մեղմօրէն կը լուսաւորէին մահճակալ մը որուն բարձին վրայ՝ Քալիքոսի մայրական լուսապսակով ողորւած գլուխը կը հանգչէր :

Սրտատրտի մօտեցայ անկողնին եւ ամենէն սուրբ համոյրը՝ չրթներուս ծայրերովը անոր ճակտին դրոշմելէս ետքը եւ զինքը արթնցնելէ զգուշանալով , կամացուկ մը վերմակը վեր առի հոգեհատորիս երեսը՝ զիտեւ լու համար :

Օ՛, Աստուած իմ , horreur! . . . Ի՞նչ տեսնամ աղէկ . ածուրի կտոր մը , շոքոչայի թափեք մը , խպտի սեւ լակոտ մը մէկի մէկի կը քնանար կոր . . .

Ամենայն երկիւղածութեամբ վերմակը վերան քաշեցի եւ առանց ետիս դառնալու՝ սենեակէն դուրս նետուեցայ :

Մուրօին՝ մեր երբեմնի նախախնամութիւնը , ուղտածէն աւելի դիւրացուցած էր մեր յարաբերութիւնները եւ իր սեւ աջակցութիւնը ստատօրէն ընծայած էր ինծի , թշնամականը :

ԳՐԻԶԱՆԹԷՄ

Ուսումնական Խորհուրդը կը ծանուցանէ մեզ թէ կիրակնօրեայ՝ դասախօսութիւնները պիտի սկսին վաղը , Բերայի Արհեստանոցին մէջ : Վաղուան դասախօսներն են՝ Ռ. Էֆ. Պէրպէրեան եւ Ս. Էֆ. Կուրտիկեան :

ՍՏԱՑԱՆՔԻ թուրքերէնի ծանօթ ուսուցիչ եւ Պետական Խորհուրդի նախագահ տոնի մահաւ՝ Պետրոս Էֆ. Կարապետեանի հեղինակած ՄՈՒԽԹԱՍՍՐ ՆԷՎՏԷՍԹԷ դասագիրքը , Գ. Կարապետիւն :

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԵՑԱԻ Ս. Էֆ. Զէօմէք-ճեանի Առաջնորդ Վաճառականաց պարբերականին Ը. Տեարը , սա պարունակութեամբ — Պանիրի վաճառականութիւնը (տեղական եւ միջազգային) . — Տոմարակալութեան նոր դրութիւն մը . — Ի՞նչ է դրամագլուխը . — Առեւտրական պանքա (Զեղ , ընթացիկ , հաշիւ , աւանդ , արպիքրաժ եւլն . . .) — Հաշիւներ , Նամակներ . — Առեւտրական բառարան . — Այլուր , ալֆօլ :

Փ Ր Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

ՀԱՅԵՐԷՆ ՆՈՐ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ԼԱ ՅՕՆԹԷՆԻ ԱՌԱԿՆԵՐՈՒՆ

(ՎԵՐՋԻՆ մաս)

Գաղղիերէն կ'ըսեն . Qui a bu , boira .

Պ. Նուպարեան ալ՝ անշուշտ՝ Լա Յօնթէնէն մէկ քանի կաթիլ խմելով սկսած է՝ առաջին օրերը՝ մինչեւ որ փափազը կամ ծարաւը աճելով , վերջապէս հասեր է օր մը ուր խմեր է զայն՝ ամբողջ՝ ի մի ունայ . Ուստի՝ արեքցութենէն արթննալու համար ժամանակի կը կարօտի . Il lui faut du temps pour cuver son vin :

Լա Յօնթէն՝ է՛ն հրապուրիչ ըմպելին է , գաղղիական քերթողութեան նեկտարն է . բայց զայն խմողը՝ գինովէ քիչ մ'աւելի կ'ըլլայ . կը պատահի , յաճախ , որ ոտքի վրայ անգամ մըն ալ չվերականգնի :

Պիտի հարցուի թէ ի՞նչ եղած է ուրիշ հայ թարգմանիչներուն բաղդը , որ զբաղեցան Լա Յօնթէնով :

Տէր Մատթիա Գարապաչեանի գործը զիս անտարբեր կը թողու , ի՞նչ որ ըլլայ երկասիրութեանը առաւելութիւնը . — գրաբար գրուած է :

Հոգելոյս Արքաճօր՝ Գէորգ Գերապայծառի մասնակի թարգմանութիւնները ո՛ր եւ է զիտողութենէ զերծ չեն կրնար նկատուիլ՝ անշուշտ . Բայց ասոնց արդարացումն ալ այն է թէ աւելի հետեւողութիւններ են , քան բառական թարգմանութիւններ :

Ասկէ զատ՝ Գէորգ Գերապայծառ ունէր ճշմարիտ բանաստեղծի ներշնչում՝ որով կ'ոգեւորէր իր գրածները . Ասոնք իրենց պարզ եւ գունաւոր , ընտանի եւ ազդու , միամիտ եւ հմուտ ձեւովը քիչ մ'աւելի պիտի յիշեցնէին Լա Յօնթէնի «ռոշնութիւնը» : Աւելորդ է ըսել թէ իր գրաբարախառն բացատրութիւնները հաճելի չեն , ինչպէս «հանգրձաններ» եւայլն . որ՝ ինքնին՝ աւելի ճիշտ թարգմանութիւնն է trousseé բառին քան

«սարքուած» : Պ. Նուպարեան արդէն համակարծիք է այս կէտին վրայ երբ Գէորգ Գերապայծառի թարգմանութեանը համար կ'ըսէ «թէեւ յաջող գրուածք մը , բայց հակիրճ՝ իր պարունակութեամբը» : (Էջ 5) :

Այսպէս ըսելով՝ Պ. Նուպարեան վնասակար չի տեսներ մը կ'ընէ որակին եւ քանակին մէջ :

Իմ մասին՝ ամէնէն աւելի հաւանած եմ Մկրտիչ Աճեմեանի(*) թարգմանութիւններուն — թէեւ փոքրաթիւ , թէեւ գրաբարախառն ինչպէս էր 1883ի աշխարհարարը — որովհետեւ այդ տողերուն մէջէն բանաստեղծական նուրբ զեփիւռ մը կը փչէ , որ կը գովացնէ միտքը , դեղարուեստի ճաշակ կը ներշնչէ : Աճեմեան քերթող ծնած է . Արտադրութիւնները ճիշդ հետեւանք չեն . Անկեղծ եւ որոշ զգացման բնական եւ սրտաբուլիս արտայայտութիւններն են :

Քանի որ խօսքին կարգը եկաւ քերթողութեան տաղանդի վրայ , յիշեցնեմ հոս թէնի — գաղղիացի հռչակաւոր գեղարուեստից քննադատին — կարծիքը .

— «Աւելի դժուար կը գտնեմ վեց տող «աղէկ ոտանաւոր շինելը՝ քան ճակատամարտ մը վաստակելը . որովհետեւ կրնա՞ր ըլլալ որ՝ «այս պարագային՝ զիպուածով պատահէի «դէթ անմիտի մը՝ իբր թշնամի» :

Վե՛ց տող աղէկ ոտանաւոր : Չըլլալի՞ք բան էր . . . այլանդակ գաղափար՝ հայ բանաստեղծներուն մեծամասնութեանը համար : Երբ ոտանաւորին յանգերը կը յարմարին — ինչպէս նազեղանք եւ աչքդ կը ճնւն : մնա-

Ի՞նչ — Աղեքսանդր Փանոսեան ալ իր բանաստեղծական ճոխ արտադրութեանցը մէջ ունի մէկէ աւելի յաջող թարգմանութիւններ Լա Յօնթէնի առաջներուն :

ցածր ինչ կարեւորութիւն ունի : Տաղանդը՝ մշակութիւնը . . . quantités négligeables! Բնածին տաղանդի փոքր նշոյլ մ'ունեցողն անգամ մշակութենէ կը խորշի՝ ինչպէս կա. տուն՝ ջուրէն, կը ծուլանայ՝ յաւակնութեամբ յղժացած՝ մինչեւ այն օրը երբ բոլորովին անհանդուրժելի կը դառնայ :

Հայ երիտասարդը՝ ատաղձագործութիւն, երկաթագործութիւն, վաճառականութիւն կամ խոհարարութիւն սորվելու համար վարպետի քով կը մտնէ : Գիտէ թէ ասոնք կարող գրելէ տարբեր բաներ են եւ աշակերտիլ պէտք է :

Գրագէտ ըլլալու համար, բանաստեղծի անունը շահելու համար, աշակերտելու պէտքը չի տեսնիր :

Քսան տարեկան պատանին որ կարող գրել գիտէ եւ լաւ ներշնչուած սիրային նամակ մը հաղել կ'ածէ իր սիրուհիին անունը՝ այն օրէն ինքզինքը բանաստեղծ կ'անուանէ, յաւակնոտութեամբ կ'ապականէ կեանքը, կը խորտակէ ապագան, ոչնչութիւն մը կ'ըլլայ՝ երբ միջակութեան մը չի հասնիր :

Թէն եւ տը Պանովի, մէկը քննադատ, միւսը՝ քերթող, ձեռք ձեռքի կուտան նոյն բանը կրկնելու համար :

«Քերթողութիւնը, կ'ըսէ տը Պանովի, «միեւնոյն ատեն յերաժշտութիւն, Արձանագործութիւն, Նկարչութիւն, Պերճախօսութիւն է : Այսպէս ըլլալով՝ այն միակ կա. «տարեալ, անհրաժեշտ արուեստն է որ իր «մէջ կը պարունակէ մնացեալ ամէնքը, ինչ-«պէս եւ նախագոյ է մնացեալ ամէն արուեստներուն : »

Բազմադիմի խորհրդածութեանց չարքը վերջ չունենար՝ երբ մարդ կը զբաղի Լա Ֆօնթէնի առականերուն նման իսկապէս գեղեցկագիտական արտադրութեամբ մը :

Չափազանց ընդարձակեցի յօդուածիս սահմանները : Ժամ է որ ամփոփեմ : Բայց՝ գործս կիսկատար չլիցողու համար երկու խօսք պիտի աւելցնեմ Պ. Նուպարեանի թարգմանութեան ներքին արմէքին վրայ, հայ լեզուի տեսակէտով :

Աշխարհաբարի կատարելագործեալ կամ լաւագոյն տիպարը չէ : Այս մասին՝ Պ. Նուպարեան՝ Տէմիրճիպաշեան Եղիա մը չէ, եւ ասոր նմանողներէն ալ քիչ մը հեռու կը մնայ :

Իբր ոճ՝ խոստմնազանց կը գտնուի թարգմանիչը : Երբեմն կը հեռանայ իր հապիս աշխարհաբարէն : Սկզբնական մեղքը գրքին անուանը մէջ կը կայանայ՝ որ անուանուած է «Առակի Լա Ֆօնթէնի» : — Ահա ուրիշ օրինակներ :

— Ի գրուիս կաթի մի աման (էջ 282), — Տեղան ի գրուիս (?) իմ (էջ 284). — Անոնք որ գայլս խաբել կ'ուզեն (էջ 93). — Թէ էր Աստուած քունն ի վաճառ չըլլար հանած (էջ 288).

Հետեւեալ ձեւերը խորթ են. — Կաթն է թափի (էջ 284). — Մարդն է՝ վերաս հոգի կու տայ (էջ 284). — Ասկէ ելել (էջ 143). — Անկերպարան բառեր : — Յիշատակ մի անմոռ (էջ 28). — Գովաւներ ընել (էջ 18). — Գիւղացուհի (էջ 283). — Ծիծաղիլ քանքան (Նորայր Բիւզանդացի ըսած է. որոշաշոխը քանքան մը կը ձգեմ եւ կ'անցնիմ) Ես ալ այդպէս կ'ընեմ :

Լեզուական ձեւի կազմակերպութեան տեսակէտով՝ յառաջգիմութեան նշան չէ գրել մեկ շատ բաներ (էջ 93). — Ասըծու օր (էջ 288).

Պ. Նուպարեան կը խօսի «ոտանաւոր առականերու յատուկ եղած մէկ անկաշկանդութեան վրայ՝ զոր այնքան ընդարձակ կերպով ի գործ դրած է » եղեր Լա Ֆօնթէն : Լաւ չի հասկըցայ թէ ինչ ըսել կ'ուզէ թարգմանիչը : Գաղղիներէն ստանաւոր-առական կազմական ձեւը Լա Ֆօնթէնին ստեղծումն է, իրմէ առաջ օրէնք չկար : Բայց ինչ որ կը հասըկնամ այն է՝ թէ Պ. Նուպարեան անզգալարար գեղծած է այդ անկաշկանդութենէն :

Ներդաշնակութիւնը՝ բանաստեղծութեան մէջ անհրաժեշտ է ընելով, մեծ քան մ'ըսած պիտի չըլլամ : Բայց նա արագընթաց (էջ 282) ու կերթայ ալ (էջ 185) եւ ասոնց նման ձայնաւորներու անհաճոյ հանդիպումները կը վնասեն ներդաշնակութեան :

Յօդի գործածութեան մէջ՝ որոշ գիտաւո-

բութիւն չկայ : Առականներու վերնագիրները ընդհանրապէս առանց յօդի են : Բայց՝ աւինքն ալ այսպէս չեն : Օրինակ , Ագառա եւ Աղուէս , էջ ու Զի , Գայլ ու Աղուէս եւնի : Բայց կայ նաեւ Գայլն ու նիւար Շունը , — Բաղդն ու Մանուկը . — Կաղնի ու Եղէզն (ուրիշ տեղ ալ Եղեգ զայս կը խօսէր) : — Ասիւծը (էջ 215) :

Ամէնէն աւելի անկանոն տողը սա է՝ իբր յօդի գործածութիւն . «այդ հերատը , այդ քոտտը , այդ անօրէն . . . (էջ 143) :

Լեզուական յառաջդիմութեան տեսակէտով՝ նշանակելի բան մը չկայ այս թարգմանութեան մէջ , նոր եւ անհատական expression կամ note կը պակսին :

Դիտաւոր առականներէն մէկ քանինները եթէ միջման գրուէին , լաւագոյն թարգմանութիւններ կրնայինք ունենալ : Նոյն բանը չի կրնար ըսուիլ Լա Ֆօնթէնի բնագրին համար որ՝ իբր ձեւ՝ ամենակատարեալ է եւ վերջնական : Վիճարանութենէ դուրս ճշմարտութիւն է այս՝ գաղղիական մատենագրութեան մէջ :

Եզրակացնելու համար՝ անկեղծ կոչում կ'ընեմ Պ. Նուպարեանի խղճին , քանի որ «խղճամիտ աշխատութեան մը» հեղինակը կ'անուանէ ինքզինքը : Իր խօսքէն կասկածելու տեղի չունիմ , Կը հաւատամ՝ ստուգիլ՝ թէ «բոլոր Զանքն ու ուշադրութիւնը նուիրած է» այս ընդարձակ աշխատութեան իրագործման համար :

Բայց իր անձնական պատասխանատուութիւնը նուազ չեղաւած պիտի ըլլար — կասկած չկայ — եթէ Պ. Նուպարեան այնքան առատաձեռնութեամբ եւ à priori «չաւ նիշ» տուած չըլլար աշխտրհիկ լեզուին «ճկունութեանը» :

Գիտէ անշուշտ՝ Պ. Նուպարեան՝ թէ որքան խղճամիտ էր Լա Ֆօնթէն : Պիտի խոստովանի թէ Լա Ֆօնթէն 'ի գործ դրած է այն աստիճանի խղճմտութիւն մը ուրկէ վար պիտի մնար իր անձնական խղճմտութեանը վրայ ունեցած գաղափարը :

Պ. Նուպարեան քանի՞ անգամ կրցած է թարգմանել ո՛ր եւ է մէկ առակ . իր սրբագրութիւնները որքան անաչառութեամբ ըրած

է : Մինչդեռ Լա Ֆօնթէն կը ջնջէր գրածը եւ մինչեւ իսկ տասը կամ տասներկու անգամ կը վերաշինէր միեւնոյն առակը : Bibliothèque Nationaleի մէջ կան ասոնց ձեռագրերը՝ զորս թէն կարգացած է եւ սապէս կը խօսի Լա Ֆօնթէնին վրայ :

« . . . Դիպուածին չի գրեր՝ խանդին քմահաճոյքովը : Ետ կը դառնայ , գրածը կը «սրբագրէ համբերութեամբ : Իր առաջին դայ-տումներէն (jets) հատ մը գտնուած է՝ ուրուն մէջ աւառսած առակը՝ նախագծուած «(ébauché) առակէն երկու տող միայն ունէր : Լա Ֆօնթէն կը խօստովանէր թէ «ժամանակի զօրութեամբ» կը չինէր իր ոտանաւորները : Մշտաջան աշխատութեամբ միայն կը «հասնէր թնականի նմանութեան» :

Ինչ տարօրինակ երեւոյթ՝ որով թնականի հանելու համար աւուեստական աշխատութիւնը անհրաժեշտ կ'ըլլայ : Ո՞ր բանին մէջ կը կայանայ բնական ըլլալը , եթէ ոչ դիւրութեամբ կատարելու վարժութեան մէջ : Բայց այդ դիւրութիւնը մէկ կամ տասն անգամով կը ստացուի՝ արդեօք :

Բնական երեւալու յատկութիւնը՝ որուն մէջ ճիգը երեւալու չէ , ճիգով միայն կը ստացուի , մինչեւ այն օրը՝ երբ մարդ զգայ թէ վերջապէս յաջողած է , առանց աւելի ճիգի :

Դաշնակահարի մը արուեստին կը հաւնինք՝ երբ մանաւանդ անոր բնական զարնուածքը այնպիսի պատրանք մը կու տայ մեզի՝ իբր թէ առանց նեղութեան ըլլար , Բայց իրապէս , մեծ նեղութեանց , երկար ճիգի , բազմաթիւ փորձերու արդիւնք է այդ յատկութիւնը՝ որուն կը ծափահարենք սովորաբար : Ամենքս ալ կը կարծենք թէ պիտի կարենայինք մենք ալ ընել անոր ըրածը , բայց կը խաբուինք :

Այս զանազան խորհրդածութիւններով արտօնուած կը նկատեմ ինքզինքս , այո՛ , կոչում ընելու Պ. Նուպարեանի խղճին եւ խնդրելու իրմէ որ ամէն վիճարանութենէ , ամէն պատասխանէ առաջ — կամ ամէն դիմումէ առաջ «ձեռնախնայ քննադատներու գնահատման» — յայտարարէ հանրութեան , ձեռքը կուրծքին վրայ , բարի քաղաքացիի այն «ոռնութեամբ» որ Լա Ֆօնթէնի յատ-

կանիչն է, թէ այդ ջանքը եւ ուշադրութիւնը զոր նուիրեց հարիւր յիսուուն առակներուն թարգմանութեանը, առատօրէն չեն պարունակեր մեծ համբերութեան, զանգաղ գործունէութեան, խստապահանջ կանոնաւորութեան, արուեստագէտի նրբութեան այն ամէն տարրերը՝ զորս Լա Ֆօնթէն ամէն օր, ամէն ժամ, անընդհատ վատնեց, երեսունէ աւելի երկայն տարիներ, մինչեւ որ իր տաներկու գիրքերը յաջորդաբար մարմնաւորեց:

Գիրք մը գրած ըլլալու անդուստ մարմաջը պէտք էր որ մղէր նաեւ Պ. Նուպարեանի նման

պարկեշտ քաղաքացին՝ ձեռնամուխ ըլլալու գործի մը՝ որուն մէջ աչքերնին գոց նետուելէ առաջ մէկ քանի հարիւր անգամներ պիտի խորհէին իրեն չափ կամ իրմէ աւելի հմուտ եւ փորձ մատենագիրներ:

Գրականութեան մէջ անվիճելի համալս հանելու համար միթէ միջոց կը պակսի:

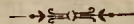
Ներքին եւ անկեղծ համոզումս է, զոր կը կրկնեմ հոս Պուալոյի հետ.

— Il se tue à rimer; que n'écrit-il en prose?

Գ. Բ. ՄԱԼԵՍՍ

ՀՈԳԵՈՅՍ ԲՈՐԷՆ

(ՍՐԵՐԳ)

Հոգւոյս մեջ ճիշեր, Տրխուր ձայներ կան
Որ չեն նրմանիր քոչնոց դայլային.
Սիրոյ ցաւերու, արախո՛ց, երկա՛ր,
Հոգւոյս մեջ ճիշեր, Տրխուր ձայներ կան.
Անոնք մոռցնել կուտան ինձ աշխարհ,
Անոնցմէ քիշեր միայն կայլային,
Հոգւոյս մեջ ճիշեր, Տրխուր ձայներ կան
Որ չեն նրմանիր քոչնոց դայլային:

* *

Սիրոյ պատրանաց, ցաւոցն անգիտակ,
Վաղ-երազ մ'եի կազմած ասեմոք.
Յոյսերով կեռար իմ արժիս յասակ,
Սիրոյ պատրանաց, ցաւոցն անգիտակ.
Այլ սիրքս մեռա՛ւ պատրանքներու տակ...
Ո՛հ, ի՞նչ անուշ եր առջի կեանքս անհոգ.
Կեանքի պատրանաց, ցաւոցն անգիտակ
Վաղ-երազ մ'եի կազմած ասեմոք:

ՎԱՐԴԳԷՍ

Համբարձման օտը որ միանգամայն տարեգարձն է Ազգ. Հիւանդանոցին հաստատման, — այս տարի 69րդը, — շատ փառաւոր կերպով տօնուեցաւ հինգշաբթի օրը, ստուար բազմութեան մը ներկայութեան: Առաջտուն Պատարագ Ս. Փրկչի մատրան մէջ եւ Հոգեհանգիստ, միջօրէին՝ սեղան եւ բաժակաճառեր, յետոյ այցելութիւն Որբանոցին: Ս. Պատարագը Հայրը, որ մատուցած էր Պատարագը, նախագահեց սեղանին եւ Որբանոցի հանդէսին, չըջապատուած եպիս.

կոպտական դասէն եւ ծանօթ անձնաւորութիւններէ: Օրաթերթերը ընդարձակ մանրամասնութիւններով հրատարակեցին երէկ նկարագրութիւնը Հիւանդանոցի հանդէսին որուն վրայ տպաւորութիւններու շարք մը վերապահած ենք Մատիսի յաջորդ թիւին:

Արտօնատէր Կ. Ս. Իիթիիճեմն

Տպագրութիւն Ե. ՄԱՏՏՐԷՆՍԵԱՆ
Կ. Պոլիս, Ֆինանսերը եղողու, Թիւ 27

ԸՆՏԻՐ, ՀՈՏԱԻԷՏ, ԽՆԱՅՈՂԱԿԱՆ

ԹԷՅ

ԹԷՅ

ԹԷՅ

ԹԷՅ

ԹԷՅ

ԹԷՅ

Ամէն տեսակ թէյերու նոր բերքերէն մեծ քանակութեամբ հասած է ԵԱՎՐՈՒԵԱՆ ԻՍԱԳՈՒԼԵԱՆ վաճառատունը: Թէյի սիրահարներն ու ամէնէն փափկաճաշակներն իսկ վերջին ծայր գոհ պիտի մնան այս թարմ թէյերէն, որոնք ընտիր, առողջապահիկ եւ հոտաւէտ ըլլալով հանդերձ՝ անմրցելի ըսուելու աստիճան տալն են:

Գաւառներու յաճախորդք թէյ գնելու համար պէտք չունին անձամբ գալու, նամա-

կով թող գիմեն ԵԱՎՐՈՒԵԱՆ ԻՍԱԳՈՒԼԵԱՆ վաճառատան, ուր ամենամեծ խնամով, զգուշաւորութեամբ կը գործադրուին ամէն կարգի յանձնարարութիւնք՝ մեծաքանակ եւ փոքրաքանակ: Դիւրութեան համար՝ թէյերուն փոխադէնը կարելի է վճարել նաեւ երբ անձնակը բնացունի ու ֆոնօշիֆեկիսը ներկայացուի գնողին: Կեղծ թէյ չգնելու համար հաճեցէք ուշադրութիւն ընել վերի մարքային եւ ԵԱՎՐՈՒԵԱՆ ԻՍԱԳՈՒԼԵԱՆ անուանք: Կեդրոնատեղին՝ Կ. Պոլիս, Պաճէ Գարու, Ճէլալ Պէյ խանի կից, թիւ 10, Կ. Եամբուեան Թ. Իսագուլեան մեծ վաճառատունը:

THE GRESHAM

ԿՐԷՇԱՄ

ԱՆԳՂԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ԿԵԱՆՔԻ ԱՊԱՅՈՎԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՀԻՄՆՈՒԱԾ Ի ԼՈՆՏՈՆ

1848 ԻՆ

Դրամագլուխ եւ Երաւաւորութեան գումար աւելի քան 175,000,000 Ֆրանկ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐԿԱԾԱՑՈՒՑԻՉԻ ԷՏՈՒՐՏՍ ԵՒ ՈՐԴԻ

Ալալմմի խան, Կ. Պոլիս:

ՀԱՍՏԱՏԵԱԼ 1852

ՏԲԹ. Ս. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ ԵՒ ՈՐԴԻ

ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ – ԱՏԱՄՆԱԲՈՑԺՔ

396, ՄԵՍ ՓՈՂՈՑ ԲԵՐԱ, 396

(Եաննի գարեջրատան վրայի յարկը, հիշք Չըպուհեանց դէմը)

Կատարելագործեալ գործիքներու միջոցաւ ամենասատուիկ ցաւած ախտանքը մեկ անգամեւ կը լեցնեն, ցաւով դիմելու եւ բուժուած վերադառնալու պայմանաւ:

Նորահնար եղանակաւ, նուրբ, ճաշակաւոր եւ դիմացկուն արհեստական ախտանք կը պատրաստեն, յար եւ նման բնականի, դիմի՛ ձեւաւորութիւն ըստ արիֆի, ծանոցութիւն եւ ազատ արտասանութիւն երաշխաւորուած:

Բերնի հիւանդութիւնք կատարելապէս կը բուժուին ինչպէս նաեւ թմրեցուցիչ դեղերու եւ ամենակատարելագործեալ քրքաններու միջոցաւ, առանց ցաւի ատամնահանութիւն:

Յ. Գ. Զմեռները կիրակի օրերն ալ (մինչեւ կիս օր) ինչպէս նաեւ ամէն օր (մինչեւ կես գիշեր) հիւանդ կ'ընդունին:

Ծանօթ. — Պոլսոյ կողմը մասնաճիւղ ԶՈՒՆԻՆՔ:

Մասիս շաբաթաբերքի տարեկան բաժանորդագիրն է Կ. Պոլսոյ համար ՔԱՌՍՈՒՆ ղրգ. եւ գաւառներուն համար ՅԻՍՈՒՆ ղրգ., կանխիկ վճարելի : Արտասահման՝ 12 Գրանկ կամ 5 ռուպլի : Թղթատարական ծախքը խմբագրութեան վրայ է : Վեցամսեայ կամ եռամսեայ բաժանորդագրութիւն չընդունուիր : Բաժանորդագրութիւնները կը սկսին ամեն ամսոյ մէկէն :

Մասիս հրապարակ կ'ելլէ ամեն շաբաթ առտու, եւ կը գտնուի Բերայի բոլոր ծխավառներուն ու Պահէ-Գաբուի ջրավաճառներուն խանութները, ինչպէս նաեւ Ղալաքիոյ, Պոլսոյ եւ բոլոր արուարձաններու լրագրավաճառներուն ետը :

Չեմքէ կը ծախուի ՀԱՏԸ 40 ՓԱՐԱՅԻ

ԻԻՆԻՕՆ

ՀՐԴԵՀԻ ԵՒ ԿԵՆԱՅ

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՍՏԱՏԵԱԼ Ի ԲԱՐԻՉ 1828-1829

ՀՐԴԵՀԻ ՃԻՒՂ

Մինչեւ 1899ի վերջը հատուցեալ շէնք	240.000.000 Քր.
1899ին գանձուած ապահովագրին	19.500.000 »
Դրամագլուխ եւ պահեստ	105.000.000 »
Ապահովագրեալ դրամագլուխ	18.000.000.000 »

ԿԵՆԱՅ ՃԻՒՂ

Մինչեւ 1889ի վերջը հատուցեալ շէնք	99.000.000 Քր.
Ընթացիկ ապահովագրութիւնք	253.000.000 »
Դրամագլուխ եւ պահեստք	150.000.000 »

որ ընթացիկ ապահովագրութեանց գումարին հետ կը համեմատի 60% — ինչ որ «Իւնիօն»ի ապահովագրելոց կ'ընծայէ հսկայ երաշխաւորութիւն մը **ՈՐՈՒՆ ՆՄԱՆԸ ԿԱՐԵԼԻ ՉԷ ԳՏՆԵԼ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՄԷՉ ԳՈՐԾՈՂ ՈՒՐԻՇ ՈՐ ԵՒ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՔՈՎ.**

Արեւելքի համար մասնաւոր սակացոյց գեղչեալ գիներով : Նպաստաւոր պայմաններ անհամեմատ կերպով աւելի գերազանց քան ուրիշ ո՛ր եւ է ընկերութեան պայմանները : Շահաբաժիններու տարուէ տարի անմիջական վճարում, որով Իւնիօնի ապահովագրուողը **ՉԵՐԾ** են այն վնասներէն եւ յուսախաբութիւններէն, որոնց կ'ենթարկուին միշտ այն անձինք, որ շահաբաժիններու բարդման (accumulation des bénéfices) ՅՈՌԻ եւ ՎԼԱՍԱԿԱՐ դուրսեամբ գործող ընկերութեանց կ'ապահովագրուին :

Ընկերութեան դրամատունն է **ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ԳԱՆՔԱՆ**

Թուրքիոյ եւ Արեւելքի Տնօրէնութիւն

Կ. Պոլիս, Կալարա, Թահսապուրուն խան, Օսմ. Պանֆային դիմացը
Գործակալութիւնք Թուրքիոյ գլխաւոր քաղաքաց մէջ